

of the investigated phenomenon (informative-motivational, cognitive, activity, reflexive-presentation), components, criteria, pedagogical conditions, forms, is developed, scientifically substantiated and tested. and the methods of their implementation and the result.

Originality. *For the first time, pedagogical conditions of education of children of the senior preschool age were determined and substantiated; the essence and structure of the phenomenon «education of the basics of the culture of consumption in children of the senior preschool age»; structural components (motivational, cognitive, activity-behavioral) and criteria (inductive, knowledgeable, productive-reflexive) of parenting of the culture of consumption with corresponding indicators were revealed; the level of education of the bases of the culture of consumption among the children of the senior preschool age (high, sufficient, satisfactory, initial) is characterized; the model of education of children of the senior preschool age is developed the bases of the culture of consumption (information-motivational, cognitive, activity, reflexive-presentation stages; the concept of «economic education of children of the senior preschool age», «culture of consumption» is specified; further development of the method of economic education of children of the senior preschool age.*

Conclusion. *The study does not exhaust all aspects of the problem of raising the bases of the culture of consumption in children of the senior preschool age. The prospect of further scientific research we see in the development of a unified program and methodical provision to it, taking into account the principle of continuity in the education of the bases of the culture of consumption of children of the senior preschool and junior school age.*

Key words: *children of preschool age; economic education; bases of culture of consumption; model; pedagogical conditions; subject-development environment; concept of sustainable development; technology of empowerment.*

*Одержано редакцією 12.04.2017
Прийнято до публікації 19.04.2017*

УДК 373.3.064.2:373.3.011.3(045)

АТРОЩЕНКО Тетяна Олександрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
педагогіки дошкільної та початкової освіти,
Мукачівський державний університет,
Україна
e-mail: tatiyana34@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ З РОМСЬКИМИ ДІТЬМИ

Анотація. *Подано статистичні дані, які розкривають різноаспектні проблеми циганського населення Закарпатської області та зумовлюють особливості освітньої роботи з дітьми-ромами молодшого шкільного віку. Представлено стан даної проблеми у двох школах м. Мукачево, де навчається найбільша кількість дітей ромської національності. Визначено чинники, які спричиняють недостатню готовність учителів початкової ланки до роботи з дітьми ромської національності.*

Ключові слова: *діалог культур; діти ромської національності; етноменталітет; етносоціальне та етнокультурне життя; міжетнічна толерантність; розвиток культури міжнаціонального спілкування; учитель початкової школи; ціннісні орієнтації.*

Постановка проблеми. Серед етнічної багатоманітності Закарпаття яскраво виділяється ромська (циганська) етнічна група, умови проживання, етноментальна специфіка, ціннісні орієнтації якої все більше цікавлять сучасних дослідників. Складні

соціально-економічні умови життя й освітньо-культурні проблеми циганського населення області вимагають ґрунтовного дослідження. Зокрема, це стосується особливостей навчання і виховання дітей ромів у початковій ланці освіти, які зумовлюють певну специфіку роботи вчителів початкових класів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-демографічне обстеження умов життєдіяльності циган Закарпаття провели науковці Г. Ємець, Б. Дяченко. Проблемні аспекти в житті ромів області розкриті А. Адамом, Е. Балогою, А. Коше, М. Лендзел, Є. Навроцькою. Проблема освіти ромських дітей знайшла висвітлення в публікаціях С. Адам, С. Навроцької, В. Фернеги, Т. Фернеги, проте особливості роботи учителів початкової школи з ромськими дітьми нині залишаються недослідженими.

Мета статті – розкрити особливості роботи вчителів початкової школи з ромськими дітьми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до статистичних даних Ради Європи, загальна чисельність ромів у світі становить 18 млн. осіб. У країнах Європейського Союзу до ромської групи себе зараховують, за приблизними оцінками, більше, ніж 11 млн. осіб. Однак найбільш щільно ця спільнота проживає на території країн Центральної й Південно-Східної Європи. Так, суттєва частка, у порівнянні з рештою європейських країн, представників цього етносу є в Болгарії – 10,33 %, Македонії – 9,59 %, Словаччині – 9,17 %, Румунії – 8,32 %, Сербії – 8,18 %, Угорщині – 7,05 %, Туреччині – 3,83 %, Албанії – 3,18 %, Чорногорії – 2,95 %, Молдові – 2,49 %, Греції – 2,47 %, Чеській Республіці – 1,96 %. В Україні відсоткове представництво ромів в етнічній структурі населення є незначним, у порівнянні з ситуацією в центрально- і південноєвропейських державах – тільки 0,57 %, однак ці дані є орієнтовними і в обох випадках не відображають реальну демографічну картину [9].

Закарпаття – багатонаціональний край, у якому толерантно проживають представники різних національних меншин. Цигани (роми) на Закарпатті – п'ятий за чисельністю народ Закарпатської області. За даними перепису населення 2001 року, їх налічувалося 14 тис. (1,1 %) населення області, що становило майже 30 % циганського населення України. За неофіційними оцінками закарпатських експертів, їхня кількість на Закарпатті може сягати 40-50 тис. (3,2-4,0 % населення).

Дані перепису 1989 року і результати прикладних соціологічних досліджень засвідчили вкрай низькі освітньо-культурні й кваліфікаційні показники ромів краю. На той час понад 98 % циган були робітниками і колгоспниками. Проте серед дітей шкільного віку 83,6 % отримували тільки неповну середню освіту, більшість з яких в Ужгородському, Берегівському, Виноградівському, Іршавському районах, містах Ужгород і Мукачево. Тільки 14,5 % отримували загальну середню освіту, професійно-технічну – 22 особи (1,4 %), середню спеціальну – 4 особи (0,3 %), 1 особа отримувала вищу освіту в м. Ужгород [8, с. 10–11].

Для ромів, як і для всіх людей, освіта є ключем до цивілізованого майбутнього. У цьому контексті, певно, некоректно протиставляти ромів будь-якій іншій етнічній групі. Водночас ця народність має свої унікальні риси, які багато в чому й зумовлюють її особливий статус, а також породжують притаманні лише їй проблеми, що приводять до низького рівня освіченості.

На думку Н. Козир, авторки дослідження благодійного фонду «Розвиток», свого часу роми просто не потрапили в загальну систему освіти через свій кочовий спосіб життя. Утім, правозахисниця підкреслює: не можна вважати, що роми взагалі не отримували ніякої освіти. Просто традиційна ромська освіта в таборах завжди була прикладною, спрямованою на засвоєння традиційних ремесел і культурних надбань народу. Однак із переходом на більш осілий спосіб життя роми втратили навички традиційних ремесел, тому й ромська освіта у своєму первинному вигляді нині не діє.

Водночас, через те, що необхідність загальної освіти ромен не розуміли десятиліттями, маємо нинішню невтішну картину [6].

Як зауважує А. Адам, ромські діти або взагалі не вчилися, або навчалися в так званих «ромських школах» [1, с. 109]. Берегівський староста К. Сабо інформував співробітників Європейського центру прав рома: «У таборі є восьмирічна школа. Діти не мають що їсти і не роблять домашні завдання. Є діти в сьомому класі, які не вміють підписатися». Респондент із с. Худльово Ужгородського району констатував: «Яка школа? Діти тут не ходять в школу. Школа знаходиться дуже далеко, і якщо ми пошлемо туди наших дітей, то їх поб'ють» [7, с. 94–95]. Проблема була і в тому, що батьки не бажали віддавати дітей на навчання, залучали їх до розв'язання соціально-економічних проблем сім'ї з 12–13 років [5, с. 29–30].

Пряма відмова зараховувати ромських дітей до загальноосвітніх та/або елітних шкіл – відома і загальнопоширена практика в Україні. Відповідної документації за цією проблемою, однак, немає, оскільки український уряд ніколи не вживав відповідних заходів, щоб визначити природу цього явища. На зустрічі партнерів проекту в червні 2006 року, на якій були присутні представники ЄЦПР і 9 місцевих ромських НДО з різних регіонів України, тільки від одного з представників прозвучала інформація про те, що в його практиці не було жодної расової відмови в зарахуванні до школи ромських дітей, кілька представників повідомили, що вони мають власний досвід прямої дискримінації у цій сфері – напередодні зустрічі їм було відмовлено у прийомі їхніх дітей або онуків до шкіл. Результатом відмов шкільних адміністрацій зараховувати ромських дітей до загальноосвітніх шкіл – іноді з власної ініціативи, іноді внаслідок тиску неромських батьків – є те, що ромські діти навчаються час від часу або постійно в спеціальних школах.

Дослідження 2005 року, що здійснене «Романі Яг» (ромська газета, яку випускає однойменна НДО, – перший партнер у трирічному проекті, підтриманому Європейською Комісією) у ромських поселеннях Закарпаття, виявило, що серед опитаних ромів 69 % ледве спроможні читати, 68 % мають проблеми з письмом, 59 % не вміють рахувати, 25 % не можуть ні читати, ні писати, ні рахувати. Вони визначили причини, з яких ромські батьки схильні відправляти своїх дітей до спеціалізованих ромських шкіл: 1) вони вчитимуться там, де навчалися їхні батьки; 2) батьки турбуються про те, щоб їхні діти не зазнали дискримінації в загальноосвітній школі; 3) для вступу до ромських шкіл не потрібно оформляти таку кількість документів, як для загальноосвітніх шкіл [2, с. 2].

Автори дослідження 2005 року, що проведене «Романі Яг», установили, що в Закарпатській області функціонують 20 повністю сегрегованих ромських шкіл. Більшість із них розташовані у старих будівлях без елементарних зручностей, які мають загальноосвітні школи, кількома бібліотеками, не мають спортзалів або спортмайданчиків, кафетеріїв або їдалень, обладнані мінімальним набором шкільних меблів і приладдя, підручників і книг, навчальних матеріалів, туалети тут розташовані на вулиці, відсутнє водопостачання [там само, с. 3].

Слід також відмітити, що Закарпаття є єдиним регіоном України, де циганська мова є рідною для незначної частки циганського населення (20,5 %). Рідною мовою більшості циган Закарпаття є угорська, яку назвали рідною майже 2/3 ромів області. Майже виключно угорськомовними є цигани Берегівського і Мукачівського районів, а також міст Берегово і Мукачево. Циганомовні роми переважають в Ужгороді, Хусті та частині населених пунктів Ужгородського і Виноградівських районів. Повністю україномовними є цигани Великоберезнянського та деяких інших гірських районів області.

У Перечинському районі в населених пунктах Порошково і Тур'ї Ремети проживають волохи, етнічна група змішаного румунського і циганського походження, які розмовляють діалектом румунської мови. Саме там, у 2007 році вперше було створено ромський клас, у якому тоді вчилася 27 волохів і троє ромів. У двох паралельних – українців тільки половина. Того самого року в Порошківській середній школі з 883 учнів нараховувалося 330 волохів і ромів [3].

Дуже толерантною є ситуація в м. Мукачево, де основна частка дітей ромів навчаються в Мукачівській спеціалізованій школі I-III ст. № 3 ім. Ференца Ракоці II та в ЗОШ I-II ступенів № 14. До прикладу, у Мукачівській спеціалізованій школі I-III ст. № 3 ім. Ференца Ракоці II із 468 учнів – 53 діти ромів (із заможних сімей, або ті, чий батьки так само навчалися в цій школі). Слід відмітити, що навчання в даній школі ведеться угорською мовою, при цьому вивчається інтегрований курс – українська мова (тричі на тиждень). У початковій ланці навчається 247 дітей (станом на 8 листопада 2017 року), з них – 51 діти-роми. 60 % учнів початкових класів із так званих «змішаних» сімей, тобто, один із батьків за національністю – українець, другий – угорець, а також – роми. Учителі й керівництво школи зауважують, що батьки їхніх учнів ромської національності хочуть для своїх дітей кращого майбутнього, хочуть, щоб діти здобували знання, мали освіту і роботу.

Відрядно, що переважна більшість учителів початкових класів не відчувають суттєвої різниці ні між дітьми, ні між батьками ромської, української чи угорської національностей. Зазвичай діти не виділяються в колективі, не створюють конфліктних ситуацій, беруть участь у всіх заходах класу і школи, батьки стежать за культурою й охайним зовнішнім виглядом їхніх дітей. Молодші школярі різних національностей (українці, угорці, роми) у класах товаришують між собою, допомагають один одному. Бувають навіть окремі випадки, коли рівень знань і старанність дітей ромів вища, ніж в інших учнів. Однак, як зауважує керівництво школи, є специфіка в роботі з учнями – ромами старших класів: раннє заміжжя і народження дітей, що є традицією даної народності. При цьому школа іде на зустріч у таких випадках – їм надається можливість за індивідуальним графіком скласти пропущений матеріал і продовжити навчання.

ЗОШ I-II ступенів № 14 характерна наявністю тільки ромських учнів. Станом на 2017-2018 навчальний рік у школі навчаються 408 учнів. Мова навчання – угорська. Щотижня учні мають 4 уроки української мови, які відвідують із задоволенням і показують непогані результати успішності.

Особливістю даної школи є те, що відвідування учнів – «сезонне». Як відмічено, найбільша відвідуваність – вересень і початок жовтня, найменша – узимку. Педагогічний колектив школи – переважно угорської національності, більшість із них працюють довгий час і не бачать різниці між дітьми-угорцями, дітьми-ромами й українськими дітьми. На, жаль, іноді деякі молоді педагоги, за словами адміністрації, не витримують особливостей роботи і залишають школу.

При розмові з адміністрацією школи виявляємо дві основні проблеми в роботі школи: 1) проблема відвідування; 2) діти абсолютно не займаються вдома. Тому вчителі, особливо початкових класів, вимушені посилено, понаднормово працювати, проводити індивідуальну роботу з дітьми, щоб дати їм достатній рівень знань. Окремі учні з більш благополучних ромських родин мають позитивні результати в навчанні, що зумовлені позицією батьків, які усвідомлюють переваги освіченої людини в сучасному світі. Проте після тривалих пропусків рівень знань, зазвичай, падає й успішність помітно знижується.

Важливим аспектом роботи вчителів початкових класів у даній школі є виховна робота, основні питання якої – дисципліна, відвідування занять, дотримання навичок гігієни, культура поведінки та спілкування, боротьба зі шкідливими звичками.

У результаті проведеного дослідження, недивлячись на деякі позитивні аспекти навчання й виховання дітей-ромів, слід відзначити недостатню готовність учителів початкової ланки до роботи з дітьми ромської національності. На нашу думку, вона пов'язана з низкою чинників: недостатнім рівнем підготовки вчителів для роботи з дітьми-ромами у вищих закладах освіти, відсутністю практичної підготовки у процесі навчання у виші (зазвичай, такі школи не розглядаються як бази практики), недостатнім рівнем сформованості міжетнічної толерантності педагогів, відсутністю знань про етноментальні особливості даної етнічної групи і навичок узаємодії з сім'ями учнів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Ромська етнічна меншина Закарпаття істотно відрізняється від інших спільнот особливостями своєї життєдіяльності, етнокультурної мобілізації і етноменталітету. Ця специфіка виявляється, насамперед, у низькому освітньому рівні, який зумовлюється низкою чинників. Найбільш істотним із них вважаємо недостатню готовність учителів початкової школи до роботи з дітьми і батьками ромами. Відповідно, вивчення етносоціального й етнокультурного життя, специфіки освітнього питання даної національної меншини Закарпаття – важлива комплексна науково-теоретична і предметно-практично проблематика, яка потребує подальшого ґрунтовного вивчення.

Список використаної літератури

1. Адам А. Є. Проблема інтеграції ромів в українське суспільство : матеріали науково-практичної конференції [«Міжетнічні відносини на Закарпатті : стан, тенденції і шляхи поліпшення»] / під загальною редакцією П. В. Токаря. – Ужгород, 2001. – С. 105–110.
2. Адам А. Є. Моніторинг забезпечення прав ромської молоді в галузі освіти / А. Є. Адам, Є. М. Навроцька. – Ужгород, 2005.
3. Гаврош О. Волохи йдуть! [Електронний ресурс] / О. Гаврош // Україна молода. – 2007. – Випуск 227. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1058/188/37993/>
4. Ємець Г. Цигани на Закарпатті : проблеми соціалізації / Г. Ємець, І. Мигович // Політологічні читання. – 1994. – № 1. – С. 140–166.
5. Навроцька Є. Проблеми навчання і виховання дітей ромської народності : матеріали семінару-практикуму керівників недільних шкіл національних меншин Закарпаття. – Ужгород, 2000. – С. 29–32.
6. Орлова О. Освіта ромів : вирватися із замкненого кола [Електронний ресурс] / О. Орлова // Правовий простір. – 2015. – Режим доступу: http://www.irf.ua/allevnts/news/osvita_romiv_virvatisya_iz_zamknenogo_kola/
7. «Романі Яг». Історія, культура, право. – Ужгород : Карпати, 1998. – 111 с.
8. Цигани Закарпаття : проблеми, шляхи вирішення / Л. П. Малик, М. І. Пітюлич, О. С. Передрій, В. А. Шинкар. – Ужгород, 1991. – 46 с.
9. Цыгане в Европе. Справка : Данные Совета Европы (2009–2010) [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int/t/dg3/romatravellers/Source/documents/stats.xls>
10. Atroshchenko, T., & Martsenyuk, M. (2017). Multicultural education of Transcarpathia: retrospective analysis and current trends. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research*. Issue: 1 (4). Publ.: *Ukraine and Ukrainians Abroad» Not-for-profit Cooperation»* (New York, NY, USA), p.16–21.

References

1. Adam, A. Ye. (2001). *The problem of Roma integration into Ukrainian society*. Interethnic relations in Transcarpathia: state, trends and ways of improvement: materials of the scientific and practical conference. Uzhhorod (in Ukr.)
2. Adam, A. Ye., & Navrots'ka, Ye. M. (2005). *Monitoring the provision of Roma youth rights in the field of education*. Uzhhorod (in Ukr.)
3. Navrosh, O. (2007). Volokhy go! *Young Ukraine*, 227. Retrieved from <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1058/188/37993/> (in Ukr.)
4. Yemets', H., & Myhovych, I. (1994). *Gypsies in Transcarpathia: the problems of socialization*. *Political reading*, 1, 140–166 (in Ukr.)
5. Navrots'ka, Ye. M. (2000). *The problems of education and upbringing of children of Roma nationality*. Materials of the seminar-practice of the leaders of Sunday schools of national minorities of Transcarpathia. Uzhhorod (in Ukr.)
6. Orlova, O. (2015). Education for the Roma: to escape from a closed circle. *Legal space*. Retrieved from http://www.irf.ua/allevnts/news/osvita_romiv_virvatisya_iz_zamknenogo_kola/ (in Ukr.)

7. «Romani Yah». *History, culture, law*. (1998). Uzhhorod: Carpathians (in Ukr.)
8. Malyk, L. P., Pityulych, M. I., Peredriy, O. S., & Shynkar, V. A. (1991). *Gypsies in Transcarpathia: problems, solutions*. Uzhhorod (in Ukr.)
9. *Gypsies in Europe. Reference: Data from the Council of Europe (2009–2010)*. Retrieved from <http://www.coe.int/t/dg3/romatravellers/Source/documents/stats.xls> (in Russ.)
10. Atroshchenko, T., & Martsenyuk, M. (2017). Multicultural education of Transcarpathia: retrospective analysis and current trends. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research. Issue: 1 (4). Publ.: Ukraine and Ukrainians Abroad» Not-for-profit Cooperation» (New York, NY, USA)*, 16–21 (in Engl.)

Abstract. Atroshchenko T. O. Features of the work of elementary school teachers with Roma children.

Introduction. Among the ethnic diversity of Transcarpathia, the Roma (Gypsy) ethnic group, living conditions, ethnic specificity, the value orientations of which are increasingly of interest to contemporary researchers, are clearly distinguished. The complex socio-economic conditions of life and educational and cultural problems of the Gypsy population of the region require a thorough study. In particular, this concerns the particularities of the education and upbringing of Roma children in the elementary school of education, which determine the specifics of the work of elementary school teachers.

Purpose. To reveal the peculiarities of the work of elementary school teachers with Roma children.

Results. For Roma as well as for all people, education is the key to a civilized future. Therefore, in this respect, it would probably not be correct to oppose Roma to any other ethnic group. In the Transcarpathian region there are 20 fully segregated Romani schools. Most of them are located in old buildings with no elementary conveniences, with general education schools, several libraries, no gymnasium or sports grounds, cafeterias or dining rooms, equipped with a minimum set of school furniture and accessories, textbooks and books, educational materials, toilets are located on the street, no water supply.

Very tolerant is the situation in the city of Mukachevo, Transcarpathian region. It is gratifying that the overwhelming majority of primary school teachers in the Mukachevo Specialized School of I-III. No. 3 them. Ferenc Rakoki II do not feel a significant difference either between the children or between the parents of Roma, Ukrainian or Hungarian nationalities. Usually children do not stand in the team, do not create conflict situations, take part in all class events and schools, parents monitor the culture and trim appearance of their children. Younger schoolchildren of different nationalities (Ukrainians, Hungarians, Roma) in classes are friends, help each other.

Administration of Secondary School № 14 shows two main problems in the school: 1) the problem of visiting; 2) children are not at all engaged at home. Therefore, teachers, especially elementary school students, are forced to work overtime, carry out individual work with children in order to give them sufficient level of knowledge. An important aspect of the work of elementary school teachers in this school is the educational work, the main subjects of which are discipline, attendance of occupations, observance of hygiene skills, culture of behavior and communication, combating harmful habits.

Conclusion. The Romani ethnic minority of Transcarpathia is significantly different from other communities with its peculiarities of life, ethnocultural mobilization and ethnic identity. This specificity is manifested, first of all, in the low educational level, which is determined by a number of factors. The most significant of them is the lack of readiness of elementary school teachers to work with children and Roma parents.

Accordingly, the study of ethno-social and ethno-cultural life, the specifics of the educational issue of this national minority in Transcarpathia is an important complex scientific-theoretical and substantially-practical problem, which requires further thorough study.

Key words: dialogue of cultures; children of Roma nationality; ethnic identity; ethno-social and ethnocultural life; interethnic tolerance; development of the culture of interethnic communication; elementary school teacher; value orientations.

Одержано редакцією 03.05.2017
Прийнято до публікації 10.05.2017